

LATIN AMERİKA DENEYİMLERİ İŞİĞİNDA TÜRKİYE'DE ASKER - SİVİL İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Metin Heper *

Asistan Günay Göksu **

Hakkı Öcal ***

Askeri müdahaleler ve hükümet darbeleri yakın yıllarda çok tartışılan siyasal olgulardan biri olmuştur. Ülkemizde de 1960 ve 1971' de askerin siyasal hayata olağan dışı yollardan girmesi çeşitli çözümlenmelere yol açmış, hatta zaman zaman yeni bir müdahalenin geçmiştekileri izleyip izlemeyeceği sorusu ortaya atılmıştır. Bu çalışmanın amacı Latin Amerika ve Türkiye' de askeri müdahalelere yol açan gelişmeleri karşılaştırmalı olarak incelemektir. Karşılaştırılabilecek ülkeler arasından bazı Latin Amerika ülkelerini yeğlememiz, bu ülkelerin kentleşme, sanayileşme, dışa bağımlılık, iktisadi kalkınma, siyasal katılma ve siyasal istikrar açısından Türkiye ile büyük benzerlikler göstermeleridir.

Burada önce bir temel ayırım ve bazı tanımlamalardan söz etmek yararlı olacaktır. Genel olarak askerlerin sivil politika-daki rolünü iki ayrı anabashlıkta değerlendirebiliriz: 1) Doğrudan Müdahale Etmeden Etkileme - Bazen kendi görev anlayışları ve siyasal ilgileri doğrultusunda bazı amaçları gerçekleştirmek veya kurumsal çıkarlarını korumak amacıyla hükümetlerin malî, iktisadî, toplumsal ve/veya kültürel siyasalarını zaman zaman veto, kimi zaman da dolaylı baskı yoluyla etkileme-

* Boğaziçi Üniversitesi

** I. İ. T. İ. A.

*** Boğaziçi Üniversitesi Doktora Öğrencisi.

ye çalıştıkları gözlenmektedir (1). 2) Doğrudan Müdahale - Doğrudan müdahale etmek sivil politikayı en dolaysız etkileme biçimi olarak belirmektedir (2). İşlevleri ve süreleri açısından askeri müdahaleler iki ayrı kategoride toplanabilirler. Özellikle Latin Amerika ülkelerindeki gelişmeler incelendiğinden değişik müdahaleler arasındaki farkları vurgulayabilmek için bu tür bir ayırım yararlıdır (3). «Arabulucu - düzenleyici» olarak nitelenen müdahaleler, süre olarak kısa ömürlü ve amaçları bakımından dar kapsamlıdır. Askerler sivil politikada kendileri açısından yeterli düzenlemeleri gerçekleştirdikten sonra geri çekilmekte ve sivillere siyasal görevlerini geri vermektedirler. Sivil yöneticilerin toplumsal, iktisadi ve siyasal sorunlara çözüm getirebilme beceri ve ustalıklarına duyulan güven sarsıldıkça ve/veya daha yetkeli bir yönetimin yasallığı (meşruiyeti) azaldıkça askeri güçler siyasal yaşama yeniden müdahale edebilirler.

Arabulucu - düzenleyici müdahaleler zamanla sürekli askeri yönetimlere dönüşebilirler, ya doğrudan doğruya «sürekli - yönetici» askeri hükümetler oluşabilir. Ancak son olarak zikredilen amaçla sivil politikacıların siyaset sahnesinden indirilmeleri, müdahalenin tüm sivil gruplara karşı ve onlara rağmen yapıldığı anlamına gelmemelidir. Çünkü sürekli yönetim amacıyla oluşturulan darbe bir ölçüde toplumda bu gelişmeden yarar bekleyen sivil - toplumsal grup veya grupların onayı ile gerçekleşmiş olabilir. Askeri müdahalelerin son sözünü ettiğimiz durumun da gözönünde tutularak incelenmesini öneren A. Stepan' ın deyişiyle, böyle durumlarda siyasal yaşama bir sivil - militarizm egemendir (4).

(1) Claude E. Welch, Jr. ve Arthur K. Smith, *Military Role and Rule*, California: Duxbury Press, 1974; genel olarak orduların kurumsal çıkarlarını korumak için giriştikleri etkinliklerle ilgili olarak bkz. S. E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of Military in Politics*, New York, Praeger, 1962.

(2) Bkz., C. E. Welch, Jr. ve A. K. Smith, a.g.ö., s. 2.

(3) Doğrudan müdahale türleri için bkz., Alfred Stepan, *The Military in Politics: Changing Patterns in Brazil*, Princeton: University Press, 1971, s. 63, 123.

(4) Y.a.g.ö., s. 129.

ASKERİ MÜDAHALE KONUSUNDA BAZI YAKLAŞIMLAR

Yakın zamanlara kadar az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarını doğrusal bir çizgide gerçekleştirecekleri varsayılıyordu. Batının kapitalist ekonomik sistem ile demokratik parlamenter rejimi birleştiren gelişmiş ülkeleri örnek alınarak yeni gelişmekte olan ülkelerin de aynı dönüşümlerden geçeceği bekleniyordu. Özellikle 1950'lerin sonu ve 1960'ların başında, aralarında Lâtin Amerika ve Türkiye'nin de bulunduğu bir çok ülke ile ilgili olarak iktisadi gelişmişlikle demokratik siyasal gelişme arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunu göstermek amacıyla araştırmalar yürütülmüştür (5). Yeni kalkınan bu toplumlarda demokratik siyasal kültürün iktisadi kalkınmaya koşut olarak sürekli genişleyen orta sınıflarca yaygınlaştırılacağı kanısı da egemendi (6). Demokratik yönetimlerden askeri müdahalelere kaymalar «kural dışı» olgular olarak ele alınıyordu.

Ancak, giderek askeri müdahalelerin sayıca artması ve bazı durumlarda süreklilik kazanması ve az gelişmiş ülkelerin kalkınma konusunda karşılaştıkları güçlükler gözlenerek bu ülkelerde yeni tür ve güçlü bir merkeze olan gereksinme vurgulanmaya başlandı (7).

Modernleşme kuramcılarının Latin Amerika'da çok sık rastlanan «militarizm» gerçekliğini iyi kavrayamamış oldukları aşamada askeri müdahaleler «geleneksel - yetkeci» olarak tanımlanıyordu (8). Bu modele göre, sivil politikacılar hızlı sa-

(5) Örneğin bkz., Philipps C. Schmitter, «Paths to Political Development in Latin America», D. A. Chalmers, der., *Changing Latin America*, New York. Columbia University 1972'nin içinde, s. 85.

(6) Y.e.g.e., s. 86,

(7) Gelişmekte olan ülkelerdeki askeri müdahaleleri inceleyen Huntington, bu ülkelerdeki yönetimlerin güçsüzlüğüne de işaret etmektedir. Bkz., Smauel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press, 1968.

(8) «Geleneksel-yetkeci» model için bkz., P. Schmitter, a.g.e., s. 87.

nayileşme siyasalarına karşın yavaş kalkınan bu ülkelerde sanayileşmenin ortaya çıkardığı toplumsal - siyasal sorunları çözümlenmede başarısızdırlar, Askeri müdahaleler bu duruma bir tepki olarak ortaya çıkar. Model bu tür gelişmeleri, geçen yüzyılın sonlarında ve bu yüzyılın başlarında Latin Amerika ülkelerinin bağımsızlık kazanmasından sonra oluşan 'güç boşluğunda' askeri liderlerin yönetime elkoyması «geleneğine» bağlanmıştır. Yukarıda verdiğimiz tasnife göre «arabulucu - düzenleyici» bir nitelik taşıyan bu müdahalelere yol açan iktisadi - toplumsal - siyasal - kültürel koşullar bu model çerçevesinde derinlemesine irdelenmemiştir.

Askeri müdahaleleri, «bürokratik - yetkeci» olarak tanımlayan bir diğer model, sözkonusu olgunun geleneksel yetkeci boyutunu daha gerçekçi bir temele oturtmayı amaçlamıştır. Bu ikinci modelde Latin Amerika' da askeri yönetimlerin giderek kurumsallaştığı vurgulanmaktadır (9). Arabulucu - düzenleyicilikten çok sürekli - yöneticilik niteliğini taşıyan bu askeri müdahalelerin bürokratik ve teknokratik bir biçimde kamusal siyasalar geliştirdiği gösterilmektedir. Brezilya'da 1964 ve Arjantin'de 1966 hükümet darbeleri örnek olarak verilmiş, her iki durumda da seçimlere ara verildiği, ücret artışlarının kısıtlandığı ve ekonomik önlemlerin daha yetkeci bir biçimde saptandığı belirtilmiştir.

Bu modellerden yola çıkan siyasal bilimcilerden bazıları sözkonusu askeri müdahalelere yol açan bağımsız değişkenleri saptamak amacı ile özellikle orduların kurumsal niteliklerini (10) incelemişlerdir. Ancak bu çalışmalarda genellikle müdahalelerin ne tür kamusal politikalara yol açtığı, hangi sınıfsal tercihlere

(9) «Bürokratik-yetkeci» model için bkz., David Collier, «Industrial Modernization and Political Change: A Latin American Perspective», *World Politics*, 1978, s. 599 vd.

(10) Örneğin bkz., M. Janowitz, *The Military in the Political Development of New Nations*, Chicago: University Press, 1966.

ve ideolojik kökenlere dayandığı üzerinde pek durulmamıştır (11). Bu çalışmalar, orduların salt kurumsal yapılarını, görev anlayışlarını ve «bütünleşme» (kendi içlerinde bir örneklik gösterme) derecelerini incelemekle yetinmişlerdir. Huntington' un «sivil» ve «pretoryen» toplum ayırımından yola çıkan modeli de, siyasal katılma, toplumsal gelişme ve kurumsallaşma düzeylerine koşut olarak müdahale türlerinin ve amaçlarının bir tasnifini vermeye çalışmakta ancak farklı toplumsal sınıflarla ve ideolojilerle ne tür bir ilintisi olduğunu incelemektedir (12).

Latin Amerikada' daki sürekli askeri yönetimleri inceleme konusu yapan bir başka yaklaşım, «yeni sömürgeci - yetkeci» kavramından yola çıkmaktadır (13). Johnson' un, özellikle uluslararası düzende süregelen dışa bağımlılık ilişkilerinin az gelişmiş Latin Amerika ülkelerinde özel ekonomik - toplumsal yapıya yol açtığını belirtmektedir. Kapitalizmin temel kurumlarının korunması için dirlik ve düzenin sağlanması ve varlıklı sınıfların değişik kesimleri arasında çıkan çıkar tartışmalarının uzlaştırılması gibi amaçlar taşıdıklarından, sözkonusu yeni sömürge-

(11) Askerlerin toplumsal kökenleriyle ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarının askeri yönetimlerle olan ilişkisini gösterir istatistiksel bir çalışma için bkz., E. Nordlinger, «The Soldiers in Mufti: The Impact of Military Rule Upon Economic and Social Change in the Non-Western States», *American Political Science Review* (Aralık 1970).

(12) Perlmutter'in Huntington'dan (a.g.e.) aktardığı bu kavramı ikiye ayırması ilgi çekici. Bkz., Amos Perimutter, «The Praetorian State and the Praetorian Army», *Comperative Politics*, (Nisan) 1969. Ona göre tarihi praetorianism, modern olandan farklıdır. Daha sonra ele alacağımız Silâhli Kuvvetler bağımsız değişkeninin, askeriyenin müdahaleye eğilimli ve potansiyel olarak siyasal sisteme egemen olması halinden başka birşey olmayan praetorianism'in varlığı ile ilişkisi bulunmuyor (y.a.g.e., s. 38). Fakat eski yapının çözülmesi ve düşük kapasiteli yenisinin ortaya çıkması ile praetorianism arasında bir bağ var. Bu nedenle praetorianism denilen siyasal yapı bir ülkede askerler siyasete müdahale etmeden önce ve hatta askeri kurumlar bu güçte olmasalar bile bulunabilir (y.a.g.e., s. 385).

(13) Dale L. Johnson, *The Sociology of Change and Reaction in Latin America*, New York: The Bobbs-Merril Co., 1973.

ci - yetkeci yönetimlerin varlıklı sınıflarla ittifak kurduğu ileri sürülmektedir. Johnson, sözkonusu model çerçevesinde Latin Amerika' daki sürekli askeri yönetimleri «halkçı - kitlesel - reformist» ve «reaksiyoner - yetkeci» olarak ikiye ayırmaktadır. Halkçı - kitlesel - reformist askeri yönetimler kitlelerin çıkarlarını göz önünde tutarak ve yeniden dağıtımcı bir ekonomi politikası güderek kalkınmayı sağlamaya çalışmakta, reaksiyoner - yetkeci askeri yönetimler ise aynı çabayı daha dar kesimlerin yararını gözeterek, yürütmektedir. Yazar, halkçı - kitlesel ve reformist yönetimlerin, temel yapıyı değiştirmeden uygulamaya çalıştıkları siyasalar nedeniyle bir süre sonra, enflasyonist baskılardan olumsuz etkilenen orta sınıfların desteğini kaybettiklerini ve daha yetkeci - reaksiyoner askeri yönetimlerin ortaya çıktığını da eklemektedir. Johnson' un modeli de, siyasal yapıya ve ordunun kurumsal özelliklerine eğilmediği için yetersizdir.

TÜRKİYE' DEKİ ASKERİ MÜDAHALELERE YAKLAŞIMLAR

1960 müdahalesi ile ilgili olarak Özbudun genellikle toplumun alt orta tabakalarından gelen subayların, Demokrat Partinin (DP) büyük toprak sahipleriyle girişimci gruplara yönelik tutucu toplumsal ve ekonomik politikasına tepki olarak böyle bir darbeyi gerçekleştirdiklerini ileri sürmüştür (14). Ahmad de aynı etmenlere yer vermekte, ancak ordunun yapısal özellikleri ve benimsediği görüşleri de tartışarak Milli Birlik Komitesinin içinde oluşan iki ayrı grubun müdahaledeki amaç ve niyet farklılıklarını da incelemektedir (15). Fidel ise sözkonusu askeri müdahale ile siyasal kültür ve müdahalenin türü ile örgütsel yapı (müdahalecilerin görev anlayışı, siyasal ilgisi) arasında ilişkiler olduğu varsayımından yola çıkmaktadır. Aynı yazar, 1960 hareketinin Türkiye' nin kalkınma politikası açısından çok etken ol-

(14) E. Özbudun, *The Role of the Military in Recent Turkish Politics*, Harvard University, Center of International Affairs, Occasional Papers in International Affairs, no. 14, 1966.

(15) F. Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*. London: C. Hurst and Co., 1977.

madığını söylemekte, neden olarak da ordunun diğer toplumsal güçlerin hiçbiri ile ortak ittifak ve görüşbirliği halinde olmadığını belirtmektedir (16).

Son yıllarda, biraz da ordunun kurumsal çıkarlarına hizmet ettiği ve girişimci bir nitelik taşıdığı belirtilen Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) olgusunun da etkisi ile, Türkiye' de asker-sivil ilişkilerinde kaydedilen gelişmeleri toplumsal - ekonomik boyutlar açısından karşılaştırmalı inceleyen çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bu konuda bir örnek Gencay Şaylan'ın çalışmasıdır(17). Şaylan, bu çalışmasında, askerlerin toplumdaki iktidar ilişkilerini kavrayıp açıklayabilmek için hem toplumsal yapının temel özellikleri üzerinde durmakta, hem de bu yapı içinde iktidar ilişkilerine yönelik davranışları bir arada ele almaktadır. Yazar, 1960 ve 1971 müdahalelerini karşılaştırmakta, askeri müdahalelerin Türkiye'de nitelik değiştirdiğini ileri sürmekte ve askeri müdahale biçimiyle gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmaya çalışmaktadır (18).

ASKERİ MÜDAHALELERLE İLGİLİ BİR YAKLAŞIM ÖNERİSİ

Yukarıda, üstü kapalı da olsa, askeri - sivil ilişkisinin bir toplumun siyasal yapısından ve kültüründen etkileneceği varsayımını ileri sürdük. Ayrıca askeri müdahaleler ile ilgili olarak, sivil yönetimlerin etkinliklerinin azalması, sorumsuzlukların artması ve askeri yönetimlerin bazı güçlü sivil gruplarca kabul gör-

(16) K. Fidel, «Social Structure and Military Intervention», «Basılmamış doktora tezi, Michigan Üniversitesi, 1969. Ayrıca aynı yazarın ordunun diğer toplumsal güçlerle olan ilişkisi üzerine savı için bkz., K. Fidel, «Military Organization and Conspiracy in Turkey», K. Fidel, der., *Militarism in Developing Countries*, New Brunswick, N. J.: Transaction Books, 1975.

(17) Bkz., G. Şaylan, «Ordu ve Siyaset», Armağan: Kanuni Esasının 100'üncü Yılı, SBF Yayınları: Ankara, 1978.

(18) *Y.a.g.e.*, s. 389.

mesinin önemli değişkenler olduğunu ima ettik. Kanımızca, (a) toplumun çeşitli kesimlerinden gelen toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültüre ilişkin istemleri karşılamada hükümetlerin gösterdiği **etkenlik**, (b) ülkenin yönetimini üstlenecek kesim olarak asker ve sivillerden hangi tarafa ağırlık verileceği ile ilgili olarak **siyasal kültür** ve (c) askeri müdahaleleri yapanların toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunlar yanında ayrıca ilgilendikleri **siyasal katılma biçimi**, gözönünde tutulması gereken **siyasal** değişkenler olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Üzerinde durulması gerekli ikinci grup bağımsız değişkenler ise, **toplumsal - ekonomik yapıya** aittir: Kapitalistleşme süreci içindeki sanayileşme aşamaları, devletin ekonomiye müdahalesi, değişik sınıflar ve gruplar arasında oluşan ayrılıklar / ittifaklar ve bunların devleti etkileme şekilleri, dışa bağımlılık derecesi, izlenen kamusal siyasalarla değişik sınıfların ilişkisi ve sivil bürokrasiyle özel sektörün nitelikleri, Kuşkusuz birinci ve ikinci grup bağımsız değişkenler birbirlerini devamlı etkilemektedirler.

Üzerinde durulması gerekli üçüncü grup bağımsız değişkenler orduların özellikleri ile ilgilidir. Örneğin, görev anlayışının, değişik müdahale türlerinin ortaya çıkmasında büyük payı olduğunu söyleyebiliriz (19). Ulusal değerlerin bekçiliği, toplumsal dirlik ve düzenin korunması ve kalkınma gibi amaçlar burada önemli olabilmektedir (20). Bu görev anlayışının eğitim ve yabancı dünya ile olan ilişkiye bağlı olarak belirli bir ideolojik kökeni olması da beklenir (21). Ordunun yapısal özellikleri de önem-

(19) E. Fossum, «Factors Influencing The Occurrence of Military Coups d'Etat in Latin America», *Journal of Peace Research*, 3, 1967, s. 236. 1907-1966 arasında Latin Amerika'da meydana gelen 105 askeri müdahalede yazar orduların dirlik ve düzeni koruma göreviyle harekete geçtiğini ileri sürmektedir.

(20) Değişik amaçlar için bkz., J. Lois de Imaz, *Those Who Rule*. Albany: State University of New York, 1970, s. 87.

(21) Bkz., J. Weaver, «Assesing the Impact of Military Rule: Alternative Approaches», P. Scmitter, der., *Military in Latin America*, London: Sage Publications, 1973'ün içinde s. 60-82.

lidir. Toplumun toplumsal - ekonomik yapısına koşturarak kendi kurumsal çıkarlarının nasıl biçimlendiği (hangi toplumsal güçlerin çıkarlarıyla çatıştığı) ve bu çıkarların sivil yönetimlerin siyasalarından etkilenip etkilenmediği (ordunun kendisini ilgilendiren konularda özerk davranıp, davranmadığı) (22) toplumsal kökenlerinin tercih ettikleri siyasalarla ilgili olup olmadığı (23). diğer önemli değişkenler olarak belirlemektedir. Ayrıca kurum içindeki hiyerarşik yapı ve bütünleşme derecesi de askeri müdahaleyi caydırıcı veya körükleyici koşullar olarak ortaya çıkmaktadır.

ÖNERİLEN YAKLAŞIM IŞIĞINDA LATİN AMERİKA DENEYİMİNDEN ÖRNEKLER

19' uncu yüzyıl, Lâtin Amerika' daki kolonilerin İspanyol ve Portekiz yönetimlerine karşı bağımsızlık savaşı verdikleri dönemdir. Bu, aynı zamanda, İspanyol ve Portekiz «Conquistador» ların (fatihlerin) yerine siyasete «Caudillo» ların (nüfuzlu askerlerin) egemen oldukları yüzyıldır (24). 20' nci yüzyılın başlarına kadar devam eden bu kontrole örnek olarak Brezilya'da ordunun 1889' da monarşiyi devirdikten sonra cumhurbaşkanlığı seçimlerine üç kez (1919, 1922 ve 1930'da) müdahale ettiğini söyleyebiliriz (25). Aynı şekilde, Perunun 1821' de İspan-

(22) Özerklik için bkz., Irving L. Horowitz, «The Military Elites», S. M. Lipset ve H. Solari, der., *Elites in Latin America*, New York: Oxford University Press, 1967.

(23) Toplumsal kökenle ilgi için bkz., E. Nordlinger, a.g.e. passim,

(24) J. J. Johnson, ordunun içinden çıkan bu kişilerin siyasi lider olarak parti liderlerini kendilerinin seçtiğini ve Şili dışında tüm Latin Amerika ülkelerinde partileri kendilerine bağımlı kıldıklarını söylüyor. Bkz., *Political Change in Latin America: The Emergence of the Middle Sectors*, Stanford: Stanford University Press, 1965, s. 19.

(25) «Eski Cumhuriyet»in hüküm sürdüğü bu dönemde (1898-1930) sivil cumhurbaşkanlığı adayları konusunda bölünmüşlerdi. Bu bölünmenin Brezilya'nın bu dönemde henüz tek bir ulusal merkez oluşturamayıp, çeşitli yerel oligarşilerle yönetilmesinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bkz., A. Stepan, a.g.e., s. 81-83.

yollardan bağımsızlığını kazanmasını izleyen ilk elli yıl: Caudillo' ların etken oldukları askeri müdahalelere tanık olmuştur. Bu dönemde Caudillo' lar, ülkenin tutucu toprak oligarşisini oluşturan kırk ailenin hizmetinde olmuştur (26). Ancak bu dönemde ortaya çıkan müdahalelerin tümünün aynı niteliği taşıdığı söylenemez. Örneğin, Arjantin' de 1890, 1893 ve 1905 yıllarında tutucu rejimlere karşı düzenlenen başarısız darbeler bir grup değişimden yana subayın öncülüğünde yapılmıştır (27).

Müdahalelerin nitelikleri arasındaki farklara, hem ülkelerin aynı dönemlerde benzer toplumsal - ekonomik ve siyasal yapıya sahip olmamaları hem de orduların bazı farklı özellikler göstermeleri neden olmuştur. Örneğin, Arjantin ordusunun tüm kademelerde ulusal değerlerin bekcilliğini yansıtan görev anlayışına karşın, Peru ordusu daha az bütünleşmiş bir yapı içinde, kurumsal çıkarlarının hükümetlerce gözetilip gözetilmediği konusunda görece olarak daha hassas davranmıştır (28).

Bu ülkelerin bazılarında bir süre için merkantilist bir anlayışla devlet ekonomiyeye müdahale etmiş, ancak bir siyasa zamanla yerini liberal, serbest ticaret siyasasına terketmiştir (29). Tarım ürünlerinin dışsatımına yönelik büyük toprak sahipleri ve kentlerde bu ürünlerin iç ve dış pazarlamasını yapan «melez tüccarlar», bu ülkelere işlenmiş madde satan yabancı kapitalist

(26) Bkz. C. E. Welch, Jr. ve A. K. Smith, a.g.e., s, 143 vd, Ayrıca bu yüzyılda tüm Latin Amerika'da subayların toprak sahibi seccinlerle akrabalık bağı olduğu bilinmektedir. Bkz., J. J. Johnson, *The Military and Society in Latin America*, Stanford: Stanford University Press, 1964, s. 4.

(27) Bkz., S. P. Huntington, a.g.e., s, 221, Huntington ayrı ca ilerici subayların kurduğu hücrenin (Logia Militar) sivil müttefiki olan «Sivil Radikal Birliğin» (Union Civica Radical) 1916'da normal seçimle işbaşına gelmesiyle askerlerin bir süre siyasetten çekildiğini kaydetmektedir.

(28) Arjantin için bkz., J. L. de Imaz, a.g.e., s, 87, Peru ordusunun bütünleşme derecesi için bkz., C. E. Welch ve A. K. Smith, a.g.e., s, 156, Bu ordunun kurumsal çıkarına bağlılığı zikrediliyor. A. Vagts, *A History of Militarism*, New York, 1959, s. 15, Taha Parla'nın basılmamış bir araştırmasında, «A Budding Species of Neo-Militarism: Mercantile Militarism and its Political Significance».

(29) D. L. Johnson, a.g.e., s, 8.

ekonomilerle (özellikle Amerika ve İngiltere) büyük ölçüde bütünleşmişlerdir. Madenlerin ve doğal kaynakların işlenmesi tamamen yabancı sermaye ve işletmesine dayanmıştır. Söz konusu ülkeler, temel gereksinmelerini karşılayacak başka endüstri dallarında yoksundular; yerli hak arasında endüstriye girişimci olarak katılan kesim de hiçbir varlık gösterememiştir (30). Kısacası, ekonomik etkinlikler yalnızca ham ve yarı işlenmiş madde dışsattımına dayanmıştır.

Bu dönemde söz konusu ülkelerin idaresi soylu toprak sahipleri, Katolik Kilisesinin yöneticileri ve ordunun yüksek rütbeli subaylarının elindeydi. Geleneksel - yetkeci bir yönetim sürdüren bu gruplar, toplumun kentlerde yerleşmiş orta kesimlerini yani serbest meslek sahiplerini, sivil bürokratları, aydınları ve ordunun ait kademelerinde görevli subayların siyasete katılmalarını önlemişlerdir. 'Pretoryen' bir toplum niteliğine sahip bu ülkelerde ordular zaman zaman anılan sivil grupların zorlamasıyla, bazen de subayların isteğiyle arabulucu olarak siyasal hayata müdahale etmişlerdir (31).

Bağımsızlık mücadeleleri sırasında öncülük eden sivil bürokrasiler daha sonra siyasal güçlerini yitirmişlerdir. Bu dönemde Lâtin Amerika'nın ekonomisinde söz sahibi olan büyük toprak sahipleri, kentli tüccarlar ve yabancı sermayedarlarla siyasal liderliği eline geçirmiş olan kilise ve ordu üyeleriyle soylu sınıf karşısında bürokratların etkinliği giderek azalmıştır. Aynı zamanda en az hükümet etmenin en iyi hükümet olduğuna inanılan bir ortamda devletin faaliyetleri yalnızca düzenin olduğu gibi korunmasıyla çerçevelenmiştir. Biraz da bu nedenle sivil bürokrasi, eğitim görmüş kesim için iş olanakları yaratamamış,

(30) Y.a.g.e., s. 7, Tarım ürünlerinin dışsattımına örnek olarak (Brezilya ve Kolombiya'da kahve ve güneyde hayvan yetiştirme çiftlikleri) bkz., F. H. Cardoso, «The Industrial Elite», S. M. Lipset ve H. Solari, der., a.g.e., S. 100.

(31) J. J. Johnson, a.g.e., 1965, s. 20-22.

ancak toplumda güç sahibi gruplara yakınlığı ve akrabalığı olan kişilere kapılarını açmıştır (32).

Yirminci yüzyılın ilk yarısında meydana gelen uluslararası ilişkiler düzeni, Lâtin Amerika' da önemli ekonomik ve siyasal sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşının uluslararası ticareti aksatması, dışalım ikamesi çabalarını başlatmıştır. İç pazarların da gelişmesiyle yerel endüstriyel gruplar ortaya çıkmıştır (33). 1930'larda Batı dünyasının ekonomik buhrana girmesiyle devlet ekonomiye müdahale ederek endüstrileşme çabalarını hızlandırmıştır. Bu çabalar giderek güçlü grupların devlete olan ilişkilerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Özel girişimciler, orta sınıflar ve kentli işçiler geleneksel oligarşiye karşı devletten kendi çıkarları doğrultusunda yeni kamusal siyasalar uygulanmasını istemişlerdir.

Cardoso, bu dönemde yeni yeni güçlenen endüstriyel grupların devlet ve çeşitli toplumsal kesimlerle olan ilişkilerinde oldukça pragmatik davrandıklarından söz etmektedir: «Zaman zaman devletin ekonomik kalkınma çabalarını desteklerken, bazen de yatırım alanları konusunda ya devletle yarışmaya giriyor, ya da teknolojik bağımlılık nedeniyle yabancı sermayedarlarla işbirliğine gidiyorlardı; öte yanda siyasal hakların yaygınlaştırılması konusunda bazen liberal bir tutum alıyor, bazen de varlıklı sınıf olarak toplumda kontrolün kitlelere geçmesinden korkarak geleneksel oligarşiyle işbirliği yolunu seçiyorlardı» (34).

Aslında endüstriyel grupların bu değişken tavrı bize Lâtin Amerika'nın bu dönemlerde içine düştüğü ikilemleri de göstermektedir: kitlesel katılmaya karşılık seçkinler demokrasisi, ulusal endüstriye karşılık yabancı sermayeye bağımlılık, iktisadî kalkınmada devlet müdahalesine karşı endüstriyel grupların ö-

(32) Y.a.g.e., s. 15, 18.

(33) Birinci Dünya Savaşının etkisi için bkz., D. L. Johnson, a.g.e., s. 9. Yeni yetişen endüstriyel gruplar için bkz., F. H. Cardoso, a.g.e., s. 100.

(34) F. H. Cardoso, a.g.e., s. 103.

zêrklîđi ve buna bağlı olarak da geleneksel tarım dışsatımına dayalı toprak sahibi ve tuc̄car oligarşisinin endüstriyel gruplarla gũç çatışması. Bu toplumlarda giderek artan yapısal ve işlevsel farklılaşmalar ve izlenecek kamusal siyasalara ilişkin gũrũř ve çıkar ayrılıkları, sivil yönetimlerin istemleri karşılıama ve bağdaştırma konusundaki etkenliklerini de azaltmıştır.

Brezilya'da 1930'da bir darbeyle başa getirilen Vargas da aynı baskılarla karşılaşmıştır. 1954' e kadar yönetimde kalan Vargas, iç ve dış etkenlerin zorlamasıyla dönem dönem değişik siyasalara başvurmuştur. Jaguaribe'nin gösterdiği gibi, 1930'ların başında kitlelerden yana radikal politikalar getiren Vargas, Avrupa'da ortaya çıkan «faşist» rejimlerin etkisi ve sivil ve askeri bürokrasiyle tutuculaşmaya başlayan orta sınıfların desteğiyle 1937 - 1943 arası «yarıfaşist» bir yönetime başvurmuş, ancak ikinci Dünya Savaşında «faşistlerin» yenilgisi Vargas' ın daha sosyal demokrat bir yönetim benimsemesine yol açmıştır (35).

Vargas'ın yönetimi Brezilya'da ilk kez kitlesel - halkçı politikaların uygulanmasına ağırlık vermiştir. 1954' de hükümetten uzaklaştırılması ile toplumun değişik kesimlerinden gelen tepkiler arasında yakın bir ilişkisi vardır. Geleneksel toprak ve tuc̄car oligarşisi gũçlerini yitirmiş, ekonomik bir darbeđđaza girilmesi sonucu orta sınıflar yönetimden desteklerini çekmişlerdi (36). 1930' larda orta sınıflar ve işçiler için getirilen toplumsal gũvenlik siyasaları ve devlet korporatizmi olarak ortaya çıkan sendikalaşma hareketi giderek ödemeler dengesinde açıklar vermiştir. Ödemeler dengesinin bozulması sonucu sendikalarla subayların ücret taleplerini karşılıamada Vargas yönetimi gũçlüklerle karşılaşmıştır (37).

(35) Bkz., H. Jaguaribe, *The Brazilian Structural Crisis*, Riverside: University of California, 1966, s. 5-6.

(36) Bkz., A. Stepan, *a.g.e.*, s. 89.

(37) *Y.a.g.e.*, s. 135.

Vargas yönetime geldiğinde anayasaya dayalı ve antimillitaristik bir yönetimden ve toplumun yeni güçlenen işçi sınıfı vararına ekonomik ve siyasal yapıda daha halkçı - kitlesel bir dönüşümden yana olan orta sınıflar, sözkonusu darboğazların etkisiyle 1950' lerde kendilerini geleneksel güç gruplarına daha yakın hissetmeye başladılar (38). Ayrıca toplumda statü dağılımından ulusal öğelerden çok kişisel ve «patronyanaşma» ilişkilerinin geçerliliğini koruması, orta sınıfları bu ilişkileri iyi kullanan geleneksel oligarşiye bağımlı kılıyordu (39).

Bu dönemde sivil bürokrasi de kendini bir ikilemin içinde bulmuştur. Devletin etkenliklerinin artması ve plânlı ekonomiye geçiş ile bürokratlar kaybolan prestijlerini yeniden elde ettiler. Ancak geçmiş dönemlerde askeri bürokrasiyle birlikte toplumda dirlik ve düzeni daha yetkeci ve merkezîyetçi bir anlayışla korumayı üstlenen bürokrasi, şimdi daha çoğulcu ve eşitlikçi siyasalar isteyen yeni toplumsal güçlerle karşılaşmıştı. Bu durum bürokrasiyi toplumun temel siyasal - toplumsal - ekonomik yapısını değiştirmeden, çatışan güçleri korporatist ve hiyerarşik bir yapıda toplayarak denetlemeye itmiştir (40). Üst sivil bürokrasiyi toplumsal köken ve çalışma olanakları açısından yerel seçkinlerle olan ilişkisini geliştirmiş ve Asya ve Afrika ülkelerindeki bürokrasilerin aksine tutucu görüşlere kaymıştır (41). Örneğin, Arjantin' de eski değer ve yapıları sürdüren üst kademe yöneticileri, Peron'un siyasalarını kösteklemişlerdir (42).

Peron'un karşılaştığı güçlükler ve yönetimden uzaklaştırılma nedenleri başka bakımlardan da Vargas' inkinden pek fark-

(38) D. L. Johnson, a.g.e.s, s. 25.

(39) L. Ratinorff, «The New Urban Groups», S. M. Lipset ve H. Solari, a.g.e., s. 72.

(40) Genel olarak korporatist düzenlemeler için bkz., P. Schmitter, a.g.e., s. 89 vd. Sivil bürokrasi için bkz., Robert E. Scott, «The Government Bureaucracies and Political Change in Latin America», «Journal of International Affairs», s. 20, haz., 1966, s. 300.

(41) R. E. Scott, a.g.e., s. 296.

(42) J. J. Johnson, a.g.e., 1965, s. 172.

lı değildir. Peron Arjantin' de 1944' de yönetimi darbeyle ele geçirdiğinde ülkede endüstrileşme başlamış ve orta sınıflarla işçiler önemli toplumsal güçler olarak varlıklarını hissettirmişlerdir. Ordu, 1930' da yeni ticaret seçkinlerine olanaklar sağlayan Başkan Yrigoyen' i anayasal demokrasiye yüz çevirdiği gerekçesiyle yönetimden uzaklaştırılmış (43), ancak hoşnutsuzlukları süregelen orta sınıflar ve işçiler ordunun halkçı kanadına destek sağlayarak Peron' u işbaşına getirmişlerdir. Peron da Arjantin' in dışa bağımlı ekonomik yapısı içinde, enflasyonist baskılarla karşılaşmış, verimli yatırımlara gidememiş ve Brezilya' nın karşılaştığı darboğazların içine düşmüştür. Sonuçta hem Brezilya da hem de Arjantin' de halkçı - kitlesel yönetimler zamanla reaksiyoner askeri rejimlere dönüşmüştür. Reaksiyoner rejimlerin ortaya çıkmasında kitlelerin umduğu görece aşamaların gerçekleştirilememesi, korporatist devlet kontrolünün dışında gelişen bağımsız sol örgütlerin ortaya çıkması ve toplumun siyasallaşma sürecinde kutuplara kayması da etken olmuştur (44).

Vargas ve Peron yönetimlerini izleyen yıllarda bu iki ülkede arabulucu-düzenleyici nitelikte çok sayıda askeri müdahale ve nihayet Brezilya' da 1934' de ve Arjantin' de 1963' de süreklî-yönetici askeri rejimler ortaya çıkmıştır. Brezilya' da 1954 - 1964 döneminde askeri müdahaleler genellikle siyasal ve toplumsal - ekonomik yaşama istikrar getirmek amacıyla yapılmıştır. Bu müdahalelerin olduğu ortam şöyle özetlenebilir: giderek artan ekonomik ve siyasal istemler, iktisadi büyümenin hızını kaybetmesiyle kitlelerin içine düşüğü görece yoksulluk, kitlesel istemlerin karşılanamaması ve sonuçta siyasal rejime duyulan güvensizlik (45). Ayrıca bu dönemde Brezilya'

(43) S. P. Huntington, a.g.e., s. 221. Huntington bu hükümet darbesini Türkiye' deki 1960 darbesine benzetmektedir.

(44) D. L. Johnson, a.g.e., s. 36.

(45) A. Rouquie, Military Revolutions and National Independence in Latin America: 1966-1971, P. Schmitter, der., *Military Rule in Latin America*, London: Sage Publications, 1973, s. 7-8.

da tarım işçileri sendikalaşma hakkını elde etmiş greve gitmiş ve kente göç edenler iş, konut ve belediye hizmetlerine yönelik istemlerini arttırmış ve enflasyon orta sınıfları kaygıya düşürmüştür (46).

1964' te Brezilya' da ordu yönetime el koyduğunda, ordunun görev anlayışı biraz da 1961 Küba devrimine karşı Amerika' nın izlediği savunma stratejisinden etkilenmişti. Bu dönemde Amerika' da eğitim gören subaylar, anti - komünist doktrinlere ve ayaklanmalara gerilla hareketlerine karşı geliştirilen yeni tekniklere ilgi duymuşlardır (47). Yakın tarihlere kadar izlenen bu yönetimin etkenlikleri şöyle özetlenmiştir: «grevler ve benzeri kitle hareketlerinin bastırılması, köylü birliklerinin ve sendikaların ortadan kaldırılması ve sıkı devlet denetimi altına alınması, silahlı kuvvetlerin GSMH içindeki payının % 50 nin üzerinde artırılması, kahve üreticilerinin yerine sanayicilere vergi iadesi, ücretlerin dondurulması, kredi piyasasının genişletilmesi, orta sınıfların tüketim gereksinimlerinin sağlanması ve toplumsal güvenlik haklarının korunması» (48). Arjantin' de 1966-1971 arasında işbaşına gelen askeri yönetimlerin de benzer siyasalar uygulandığına bakarak örnek alınan bu iki ülkede orduların ekonomik sorunları çözümlemede yaygın siyasal katılmayı kısıtlayarak endüstriyel gruplar lehine yetkeci bir yönetim sürdürdükleri söylenebilir (49).

Ancak Lâtin Amerika' nın örnek alınan diğer iki ülkesinde (Peru, 1968 ve Bolıvya, 1969) gelişen askeri müdahaleler yakın yıllara kadar halkçı - kitlesele niteliklerini korumuşlardır. Toprak sahiplerinin ve dışsatımı düzenleyen tüccarların güçlü olduğu ve sanayileşmenin aynı aşamaya varamadığı bu ülkelerde ordular daha reformist ve halkçı siyasalara başvurmaya de-

(46) A. Stepan, a.g.e., s. 136-137.

(47) I. L. Horowitz, a.g.e., s. 147 vd.

(48) A. Rouquie, a.g.e., s. 4-5.

(49) Y.a.g.e., s. 8. Ayrıca bkz., A. İpekçi «Güney Amerika'da Devrim Kavgası», Milliyet, Şubat 28 - Nisan 2, 1971.

vam etmişlerdir. Ancak Peru ordusunun içinde zaman zaman daha tutucu politikalara yaklaşan ve geleneksel güçlü gruplarla işbirliği yapmaya çalışan gruplar da bulunmuştur. Bu nedenle birbirini takip eden kısa süreler içinde ardarda halkçı - kitlesel veya reaksiyoner darbeler de ortaya çıkmıştır.

Lâtin Amerika ülkelerinden bazıları ile ilgili yukarıdaki çözümlerimiz, bu makale çerçevesinde önerdiğimiz yaklaşımın ana boyutlarını oluşturan bağımsız değişken türleri ile çalışmanın yararlı olduğunu göstermiştir sanırız. Şimdi benzer bir yaklaşımla Türkiye' deki duruma bakabiliriz.

OSMANLI — TÜRK TOPLUMUNDA ASKERİN ROLÜ

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında uçbeyleri sistemi geliştirilirken temelde askerî bir yapı yaratılmıştı (50). Sipahiler Dönemi bir öncekinden daha da merkeze bağlı ve askeri nitelikte idi (51). Bunu izleyen Kapıkulu Döneminin de merkezci ve askerî niteliği egemendi. Ancak, il çapında siyasal bir özerklikten söz etmemek kaydıyla, takibeden Ayanlık Dönemi, Osmanlı siyasal yapısının askeri örgütlenmeden bir ölçüde uzaklaştığı bir dönemdir. Ekonomik gücün askeri kimliği olmayan kişilere geçmeye başlaması, ticaretle daha yoğun uğraşan gruplarda liberal düşüncenin yayılması ve daha önemlisi, giderek artan dış ilişkilerin askerlik dışında eğitilmiş kamu görevlilerinin devlet yapısında egemen duruma geçmelerini zorlaması, Osmanlı Devleti' nin daha az askeri bir biçime dönüşmesine yol açmıştır.

19'uncü Yüzyılın yarısından itibaren, asker kökenli kişiler, yapısal olmamakla birlikte, ideolojik bir önem kazanmışlardır. Askerî Tıbbiye' nin ülkede aydın yetiştiren ilk kurum olarak or-

(50) Bu yapı ve sistemin dinamikleri için bkz., Kemal H. Karpat, «Structural Change, Historical Stages of Modernization and Role of Social Groups in Turkish Politics», K. H. Karpat, der., *Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis*, Leiden: E. J. Brill, 1973, s. 11-92.

(51) *Y.a.g.e.*, s. 35 vd.

taya çıkması ve hem bu kurumda hem de idareci yetiştiren Mekteb-i Mülkiye'de, öğrenciler arasında «Maddeciliğin», İngiliz gezginlerin yakınmalarına yol açacak kadar ileri gitmesi (52). bu kadrolar arasında siyasal düşüncelerin gelişmeye başlamasına yol açmıştı. Bu fikirler bir süre sonra çeşitli siyasal akımlara ve örgütsel birleşmelere yol açacak ve giderek, askeri-sivil bürokratların ve aydınların ülkenin kaderinde önemli roller oynaması ile sonuçlanacaktı. İttihat ve Terakki hareketine de Askeri Tıbbiye' deki «İhtilalci» fikirlerin renk verdiği paylaşılan bir gerçek olduğuna göre (53), bu ülke yönetimine uzun yıllar egemen olan bu kadronun da askeri niteliği açıktır.

Cumhuriyet Döneminin başından bu yana siyasal hayata egemen niteliğin, sivillerin üstünlüğü olduğu ileri sürülür. Lerner ve Robinson, zaman zaman sarsıldığını kabul etmekele birlikte, sivillerin üstünlüğü Cumhuriyetin kuruluşundan beri egemen olduğunu savunmuşlardı (54). Ancak, gerek Kurtuluş Savaşının gerek Kemalistler kuruluş döneminin kadroları ve egemen ideolojideki yerleri bakımından silahlı kuvvetler genellikle veto yetkisine sahip bir siyasal - toplumsal grup oluşturmuşlardır (55). Bununla birlikte, Kemalist kurucuların, özellikle Atatürk ve İnönü'nün İttihat ve Terakki dönemine tepki olarak siyasette söz sahibi olmaya çalışan komutanları, yasal sınır-

(52) Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1962, s. 213 vd.; Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, Ankara: T. İş Bankası Yayınları, 1964 de askeri okulların eğitim programlarının Türk siyasal düşüncesine etkisini tartışıyor.

(53) S. Mardin, *Y.a.g.ö.*, 1964 s. 31.

(54) D. Lerner ve Richard D. Robinson, «Swords and Ploughshoures The Turkish Army as a Modernizing Force», *World Politics*, (Ekim 1960) s. 19.

(55) G. Şaylan, 1960 askeri müdahalesinin askerlerin siyasal hayatı üzerindeki önemlerinin azalmasından ileri geldiğini savunuyor. Bkz., G. Şaylan, *a.g.ö.s.*, Dankward A. Rustow, «Military: Turkey», R. E. Ward ve D. A. Rustow, der., *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1964'ün içinde; George S. Harris, «The Role of the Military in Turkish Politics», *Middle East Journal*, v. 19, n. 2 (1965) ve A. Perlmutter, *a.g.ö.*, s. 39-, aynı görüşü paylaştığı yazarlar arasında yer alıyorlar.

lar içine itmeye yetecek kadar, ordu üzerinde etkili oldukları ve bu yüzden «sivillerin» üstünlüğünün esas olduğu bir yönetim kurmayı başardıkları da dikkat çekiyor (56). Atatürk, gerçekten, ordunun kurumsal desteğine gereksinmesi kalmadıktan sonra, bu kurumun etki ve gücünü yitirmesine seyirci kalmıştır. Demokrat Parti döneminde ordudaki teknolojik ilerlemeler ve 1960 ve 1971 müdahaleleri ile kazandığı etkenlik Türk Silahlı Kuvvetlerinin, siyasal hayattaki yerini yeniden pekiştirme ve yaradı.

1960 VE 1971 DOĞRUDAN VE DOLAYLI MÜDAHALELERİ

Türkiye' deki toplumsal oluşumu izlemek için bir ölçüde Lipset ve Rokkan' ın önerdiği kurumsal çerçeveden hareket edilebilir (57). Bu modele göre, ulusun oluşumunda, ilk dönemlerde genellikle bölgesel ve kültürel cepheleşmeler ortaya çıkar. Osmanlı İmparatorluğu' nda karmaşık bir kurumsal ağ tarafından desteklenen ve çok uzun ömürlü olan bir **Merkez**' in varlığından ve bu merkezin merkezileştiren, standartlaştıran ve ussallaştıran siyasalarına **Kenar**' in tepkisinden söz edilebilir (58). Osmanlı' da, toplumun üstünde ve ondan bağımsız bir devlet ortaya çıkmıştı (59). Siyasal güç toplumdan doğmuyor, ona dışarıdan kabul ettiriliyordu. 19'uncu Yüzyıl boyunca, İmparatorluğun kırsal kesimini bir ölçüde denetleyebilen bir toprak sahibi sınıf ortaya çıktı. Fakat Merkez' i temsil eden sivil-asker bürokrasi bu sınıfın yasallığını hiçbir zaman kabul etmedi (60).

(56) D. Lerner ve R. D. Robinson, a.g.e., s. 21.

(57) S. M. Lipset ve S. Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspectives*, New York The Free Press, 1967, s. 10-103.

(58) Şerif Mardin, «Center. Periphery Relations: A Key Concept to Turkish Politics?», *Daedalus*, (Kış 1973).

(59) Ergun Özbudun, *Social Change and Political Participation in Turkey*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1976, s. 26.

(60) İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması: Batılılaşma*, İstanbul: Ant Yayınları, 1960, s. 60 vd.; Metin Heper, «Politics of Center and Periphery in the Ottoman Empire», *International Political Science Review*, (Ocak 1980).

Cumhuriyet Türkiye' sinde de durum değişmemiştir:

İttihat ve Terakî'nin merkezileştiren, laikleştiren ve milliyetçi rolü şimdi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından oynanıyordu. Osmanlı anayasal rejiminde olduğu gibi, bu politikalara kenar güçler muhalefet etmiş ve İslamcı gelenekselciler de bu muhalefete katılmıştı. Kurtuluş Savaşı (1919-1922) sırasındaki Kemalizm'e dahildeki başkaldırmalar ve sık sık tekrarlanan Kürt ayaklanmaları, Cumhuriyetin ilanından sonra muhalefetin her iki bölümü, laikliğe karşı olan dini reaksiyonu ve merkezileştirme eğilimine karşı olan yerel düşmanlığı birleştirdi (61).

Bununla birlikte, Kurtuluş Savaşı' nın geçici de olsa, eşraf ile askeri-sivil bürokratik seçkinleri bir ittifaka ittiğine işaret etmek gerekir. Fakat söz konusu ittifakın doğası, asil yetkiyi elinde tutan merkezi seçkinleri, kendi milliyetçi, laik ve devletçi inançları doğrultusunda radikal değişiklikler yapmaktan da alakoyuyordu. Frey' in belirttiği gibi bu seçkinlerin ilk amaçları 20' nci Yüzyılın başlarında Batılılaşma yolunda kazanılmış adımları korumak ve bir ölçüde genişletmekten ibaretti (62). Nitekim bu ittifak askeri-sivil bürokratik seçkinlerin ilk ciddi reform önerisinden sonra çökmüştür. Daha sonra geleneksel muhalefet, Demokrat Parti (DP) saflarında örgütlenmiştir.

Özetlersek, 1960' a gelinceye dek, topraksız köylü, büyük toprak sahiplerinin bir bölümü, ticaret burjuvazisi ve gelişmeye başlayan sanayici ile hâlâ köylü niteliğini koruyan işçi grupları DİP'yi destekleyen bir ittifakı; aydınlar, asker - sivil kamu görevlileri ve bazı yerel seçkinler CHP saflarında görünen diğer ittifakı oluşturuyorlardı. Diğer bağımsız değişkenleri ve etkileşmelerini de inceledikten sonra ayrıntılarını tartışacağımız 1960 doğrudan müdahalesi, Türk toplumunda plan-

(61): E. Özbudun, a.g.e., s: 41.

(62): Frederic Frey, The Turkish Political Elite, Cambridge (Mass.): MIT Press, 1965, s. 40-43.

rı kalkınmayı, dolayısıyla işçi sayısındaki artışı sağlayarak, toplumsal ekonomik yapı değişkeninin bir ölçüde nitelik değiştirmesine yol açmıştır. Ancak, hem askeri yönetim, hem de daha sonra kurulan asker desteğindeki sivil hükümetlerin toplumsal - ekonomik yapıyı, dolayısıyla ittifakları ve siyasal bağlılıkları kısa sürede etkileyecek temel değişikliklere yol açtıklarını söyleyemeyiz. Bu nedenle, 1970'lerin ittifaklar yapısındaki farklılıkları bir ölçüde siyasal kültürle açıklamak daha doğrudur. Şunu da eklemek gerekir ki, gerek plânlı kalkınmanın hızlandırıcı etkisi, gerek dış bağlılıkların dürtüleri ile, 1960'larda gelişmeye başlayan endüstriyel gruplar 1970'lerin sonlarında, mesleki örgütleri bile farklı milli sermaye grupları ve dışa bağlı sermaye grupları diye kendi içinde ayrılmış; yine 1960'larda temelde köylü niteliğini koruyan işçi grupları 1970'lerin sonlarında sınıf esasına göre kurulmuş siyasal parti ve devrimci sendikalar safalarında toplanmaya başlamıştır.

SIYASAL YAPI

Türkiye' de yakın yıllara kadar bürokratik-entellektüel seçkinlerin tercihleri hangi konuların tartışmasının yasal (meşru) olduğunu belirlemiştir. Türk siyasal sistemi, kapalı siyasal sistemden yarışmacı siyasal sisteme geçişi egemen siyasal seçkinlerin girişimi ile gerçekleştiren ender sistemlerden biri olmasına karşın, bu değişim, siyasal gelişmenin yasal sınıflarının egemen bir siyasal grup tarafından belirlenmediği bir sisteme dönüşüm biçiminde ortaya çıkmamıştır (63). Genel hatlarıyla Osmanlı siyasal kültürü, merkezîyetçi bir yönetim yanlısı olma, hükümete güvensizlik, aşırı siyasal uysallık, yetkîye kolayca boyun eğme gibi patrimonyal özellikler taşımıştır (64). Bu özellikler Cumhuriyet döneminin siyasal-kültürün-

(63) Metin Hoper, «Türkiye'nin Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri'nin Yeri», Prof. Seha Meray'a Armağan İçinde, Ankara: AÜSBF Yayını, 1979.

(64) W. S. Vucinich, *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy*, Princeton, N. J.: D. Van Nostrand Co. Inc., 1965, s. 121 ve Stanford J. Shaw ve Ezel K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II*, Cambridge, England: Cambridge University Press, 1977, s. 166.

de devletin öneminin vurgulanması, seçkincilik (elitizm), iç-grup ayırımı, muhalefete karşı hoşgörüsüzlük, kuvvetin vurgulanması ve gücün salt olarak kavramlaştırılması olarak belirmiştir (65). Bu özelliklerin, feodal ya da anayasal siyasal sistemden daha çok, partrimonyal bir siyasal sistemin sonucu olduğuna dikkat çekilmiştir (66). Siyasal yapıdaki bu tek merkezli oluşumun, giderek, «karşıseçkinler» tarafından çok merkezli bir yapıya doğru dönüştürülmesi çabaları ortaya çıkmıştır (67). Ancak sivil kurumların yasallık kazanmaları patrimonyal geçmişi olan ülkelerde zordur ve zaman alır (68). Bu tür sistemlerde modernleşmenin ve siyasal hareketlendirmenin ilk ve orta aşamalarında sivil hükümetlerin sık sık pretoryanizme kaydığı gözlemlenmektedir.

TÜRK ORDUSUNUN BAZI ÖZELLİKLERİ

«Orduların iç politika alanında güvenlik görevinin artması ile askeri müdahale sayısındaki artış arasındaki doğrusal orantının» varlığını ortaya koyan bir araştırmanın (69) bulguları gözönünde tutulursa, Türk Silahlı Kuvvetlerinin salt görevi nedeniyle «politikaya yakınlığı» belirlenebilir. Türk Silahlı Kuvvetleri kuruluş yasası, Türk ordusuna «Cumhuriyeti gözetip kollamak görevini vermiştir ve ülkemizde Asker kişilerin sivillerden emir alamayacağı» biçiminde yaygın bir kanı bulunmaktadır. 1950'lerde ise silahlı kuvvetler giderek daha modern bir görünüm kazanmıştır. Yüksek rütbelerdeki yığılma önlenmiş, yeni bir komuta kadrosu kurulmuş, askeri personelin sayısı artmış ve teknik eğitimle belirli dallarda uzman subaylar yetiştirilmiştir (70). 1970'lerde ise, o tarihe kadar kırılık bölgelerdeki okullardan yetişen çocukların da girebileceği, bedeni yeterlik esasına göre

(65) Şerif Mardin, «Opposition and Control In Turkey», *Government and Opposition*, (Nisan 1966), s. 375-387.

(66) W. S. Vucinich, a.g.e.

(67) M. Heper, a.g.e., 1979, passim.

(68) A. Perlmutter, a.g.e., s. 384 vd.

(69) E. Fossum, a.g.e., s. 236.

(70) R. D. Robinson, «American Military and Program», *New York, Institute of Current World Affairs*, 15 Kasım 1948.

öğrenci alan askeri orta öğretime son verilmiş, öğretime giriş bilgi ve yetenek yarışmasına bağlanmış, askeri yüksek okullarda toplum bilimlerine ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Halen Türk Silahlı Kuvvetleri, bir tek merkezden yapılan plan ve programlara bağlı olarak eğitilmiş, yarım milyondan fazla personele sahiptir. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri olarak ayrılmış olduğu halde tüm personelin yönetimi ve özlük işleri birbirine sıkı sıkıya bağlı iki merkezde, Genelkurmay Başkanlığında ve Milli Savunma Bakanlığında yapılmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetlerinde dikey bağlılığın gücü, bilinen bir gerçektir. Huntington'un terminolojisi kullanılacak olursa (71), Türk ordusunun temelde **bütüncül** olduğu söylenebilir.

Silahlı Kuvvetlerinin herhangi bir partiye veya partiler politikasına kârıştığı ya da bu alanda yan tuttuğunu ifade etmek güçtür. «Kışlaya politika sokmamak» sloganı, siyasal partiler tarafından da paylaşılıyor görünmüştür. Öte yandan ilki 1956' da (72) kurulmuş olan müdahaleye hazırlık grupları silahlı kuvvetler mensuplarının siyasal ilgilerinin her zaman canlı kaldığına bir kanıttır.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi, **sürekli - yönetici** bir görünümde işe başlamış, temelde **düzenleyici** olarak kalmıştır. Ne **bürokratik otoriter** bir nitelik kazanmış ne de kendi kurumsal geleceğini sağlama bağlamak için bir başka güçle bağlantıya girmiştir. Bu nedenle 27 Mayıs' ı **geleneksel - otoriter** bir darbe saymamız gerekir.

Toplumsal - ekonomik yapı, 1960' larda Türkiye' yi etnik zümrelerin ya da ekonomik sınıfların yarattığı bir toplumsal bö-

(71) Huntington'a göre bir ordu ya bütüncül (integrated) ya da parçalı (fragmented) bir durumdadır. Birinci halde ordu mensupları kendilerini sadece o ordunun mensubu olarak görmekte ve kurumsal çıkarları ile özdeşleşmekte; ikinci halde ise ordu mensupları kendilerini bazen bir etnik grubun ya da siyasal hareketin parçası olarak görmekte ve öyle davranmaktadırlar. Bkz. S. P. Huntington, a.g.e., 192-263.

(72) Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul: Uycan Matbaası, 1966, s. 53.

lünmenin eşiğine getirmemişti. DP hükümetinin etkinliklerine tepki, geleneksel entellektüel - bürokratik seçkinler ve silahlı kuvvetlerden gelmiştir. Genel olarak sivil bürokrasi ve yandaşı askeri bürokrasi siyasal organlar üzerindeki veto yetkilerini büyük ölçüde yitirmişler, böylece sonunda kendi zararlarına işleyen ekonomik siyasalara ve savunageldikleri merkezileştiren, laikleştiren, «ussallaştıran» merkez ideolojisine zarar veren «gidişat»a karşı çıkmışlardır. DP yönetimi ise, sorun çözmek bir yana, yetke bunalımına bile çözüm bulamamıştır. Ordunun dikey dayanışması, 1960 müdahalecilerini ilk eylemin, ordunun en üst kademesinden gelmiş olduğu izlenimi vermeye zorlamıştır. Bu, aynı zamanda, müdahalenin yürütülmesini de kolaylaştırmıştır.

27 Mayıs'ın uzun süreli bir askeri müdahaleye başlangıç oluşturmaması, toplumsal ekonomik yapının böyle bir uygulamayı zorunlu kılmamasındandır. 1960' larda toplumsal hareketlilik ve ekonomik kalkınma ilk gelişme aşamalarındandır. Gelişmeye başlayan endüstriyel kesimler hâlâ kırsal alandaki mülk sahibi gruplarla ilişkilerini sürdürmektedir. Topraksız köylüler ve kentlerde oluşmaya başlayan yarı-köylü işçi sınıfı da siyasal bir etkenliğe sahip değildir. Geometrik artış gösteren enflasyon, sivil - asker bürokrasiyi olduğu kadar yeni doğan şehirli orta sınıfı da rahatsız edince, DP' nin görevden uzaklaştırılmasına muhalefet etmesi olası toplumsal grup da kalmamıştır.

Başta belirttiğimiz gibi, 1960 müdahalesinin sürekli bir askeri yönetime ve işbaşında kaldığı süre içinde gelişen girişimci kesimler lehine siyasalar izlemesine doğru gelişmemesi, toplumsal - ekonomik yapının ittifaklar bölümünde merkez ile kenar arasında anlamlı bir ilişkinin ortaya çıkmamasından kaynaklanmıştır. Mardin' in belirttiği gibi, merkezi planlamayı ve ulusal tasarruf fikrini geri getiren 27 Mayıs, geleneksel Kenar için «Bilinen merkez uygulamalarından» biri idi ve bu nedenle desteklenemezdi (73). Gelişen endüstriyel grupların da, hâlâ kenar ittifakının üyeleri olduğu düşünülürse, 27 Mayıs' a muhalefet etmeseler bile desteklemelerinin, hele uzun süreli bir yönetimi gerçekleştirmesini istemeleri söz konusu olamazdı.

(73) Ş. Mardin, a.g.e., 1973, s. 31.

1960' lı yıllarda ise kentlerde modern toplumsal kesimlerin gittikçe artmış ve güçlenmiş olduğu söylenebilir. Girişimci ve yöneticilerden oluşan yeni bir orta sınıf biçimlenmeye başlamış, mesleki seçkinler ve teknik eğitim görenler modern beceriler elde etmişlerdir. Bu seçkinlerin çıkarları, kırsal alanın seçkinleri ile çatışmaya başlamıştır.

1960 - 70 yıllarının dikkat çeken bir diğer gelişmesi ise OYAK' ın kurulmasıdır. Böylece Türk Silahlı Kuvvetleri yeni bir girişimci güç olarak ortaya çıkmıştır (74). 1961 Ocak'ında OYAK yasası çıktıktan sonra subaylar dev bir kuruluşa böylece ortaklaşa sahip olmuşlardır. Yine burada zikredilmesi gereken bir nokta, endüstriyel kesimlerin, bu yıllarda kitlesel oy potansiyelini korumak için kırsal kesimle ilişkisini sürdüren siyasal temsilcilerin kendileri için yeterli olmadığını belirtmeye başlamalarıdır. Toprak reformu sarsılmış, yabancı sermaye elverişli şartlarla Türkiye' ye gelme olanağından mahrum bırakılmıştı. Topraktaki mülkiyet kümeleşmesi ve bundan doğan yapısal bozukluklar, üretimin artmaması, tarım üst gelirlerinin endüstriye kaymaması ve topraksız köylünün alım gücünün gelişmemesi, toprak sahipleri - orta sınıf-topraksızlar ittifakından yeni orta sınıfın ayrılması sonucunu doğurmuştur. Bu grup, geleneksel aydınasker - sivil ittifakını yeniden değerlendirmiş, geleneksel ittifak mensuplarının «teknokratik» çözümlenmeleri benimsemesi için çabalar sarfetmiş ve nihayet bu bürokrasi yeni kesim için bir umut kaynağı olmaya başlamıştır (75).

Öte yandan, siyasal kutuplaşma, «anarşik» ortam ve terör, durumu askeri müdahaleye elverişli hale getiriyordu. 1971' de gerekli reformların yapılması, hükümete, ordu tarafından bir muhtıra ile bildirmiştir. Bu müdahale de, Kenar tarafından kolaylıkla Merkez' in, bilinen, eski sert dönemine dönüş olarak değerlendirilebilir mi? O yıllarda Kenar' ın dinsel ve liberal öğelerinin başlıca siyasal temsilcisi olan Adalet Partisi' nin lideri,

(74) F. Ahmad, a.g.e., 1977, s. 280 vd. ve Taha Parla, a.g.e.

(75) 12 Mart Rejimi sırasında yayınlanmakla birlikte, sanayici ve işadamları kuruluşları, istedikleri anayasal değişiklikleri de dile getirmişlerdi. Bkz.: Ertuğrul Sosyal, «Açık Oturum», Milliyet, 21 Mart 1971.

bilindiği gibi ılımlı bir protesto ile hükümet görevini bırakmıştır. Öte yandan, Merkez' in temsilcisi sayılan Cumhuriyet Halk Partisi' nin lideri sert bir tepki ile müdahaleyi kınamıştı. İnönü, askeri komutanların, hükümetlerin ne zaman değişeceğini, kısa ve uzun süreli hedeflerinin neler olacağını belirlemeye kalkmaları halinde Türkiye'de demokrasiden söz edilmeyeceğini belirtiyordu (76). Ancak, partilerüstü bir hükümete partisinin bazı üyelerini vermesi için İnönü ve «kendi demokratik yönetimine karşı çıkılmadığı» belirtilerek, bu tür hükümeti desteklemesi için Demirel' i kısa zamanda ikna edilmişlerdir (77). Bu kez askeri müdahale, 1960' dan farklı olarak, daha baştan «modernleştirici» uygulamalara yönelmiştir. Bu kez özgürlükler genişletilmemiş, aksine kısılmıştır. Üniversitelerin faaliyeti bir ölçüde hükümetin kontrolüne alınmış, işçi sendikalarının etkinlikleri sınırlandırılmıştır. Daha önceki uygulamaları kat kat aşan özendirici tedbirler ile sanayi sermayesine prim verilmiş, büyük sermaye - esnaf çelişkisi, örgütsel düzeyde yeni düzenlemelere yol açmıştır (78). Fakat, yeterli toplumsal desteği olmayan 12 Mart rejimi hükümetleri, ne endüstriyel grupların ne de modernleştirici - laikleştirici bürokratik seçkinlerin programlarını sonuna kadar uygulayabildi. 12 Mart rejiminin, etkili kapitalist çevrelerin desteklediği bir toprak reformu çıkaramaması ve siyasal dalgalanmalar bir kez daha Kenar - Din - Liberal ögelerin ittifakının devam ettiğini göstermiştir.

BAZI SONUÇLAR

Her ne kadar Türkiye, devlet geleneği, toplumsal ittifakları çatışmaları, siyasal kültürü ve toplumda askerin rolü açısından Latin Amerika ülkelerinden önemli farklılıklar gösteriyor-

(76) *Ulus*, 16 Mart 1971. Bu konuşmanın bir başka değerlendirmesi için bkz., F. Ahmad, a.g.e., s. 290.

(77) F. Ahmad, y.a.g.e., s. 288. Ayrıca Fikret Ötyam'ın Cumhuriyet'teki sütununa bakınız (19 Mart 1971).

(78) Dr. Ahmet Aker, *12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme*, İstanbul: Sander Yayınları, 1975. passim. Dr. Aker, Çalışma Bakanlığı Çalışma Dergisinin Haziran 1973 ve Cumhuriyet Gazetesinin 15 Haziran 1973 tarihli sayısından şu tabloyu aktarıyor:

sa da, 1960 ve 1971 müdahalelerinin birbirlerine kıyasla izlediği çizgi ve amaç özellikle 1960' lar sonrasında Arjantin ve Brezilya' da oluşan sürekli askeri yönetimleri çağrıştırmaktadır. Önemli farklılıklar arasında ise şu noktalar belirlemektedir: Osmanlı toplumunda ve yakın tarihlere kadar Cumhuriyet Türkiye' sinde asker - sivil bürokratlar Latin Amerika deneyimlerinin aksine büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisine karşı bir grup oluşturmuşlardır. Özellikle Cumhuriyet döneminde ordunun siyasal hayattaki geleneksel ağırlığının giderek sivil-ler lehine değişmesine özen gösterilmiş ve Latin Amerika'daki gelişmelerden farklı olarak siyaset silahlı kuvvetlerin sürekli müdahalesinden korunmuştur. Türk toplumunda, sivil - asker bürokrasi ve toprak sahibi sınıf ilişkisinde devlet üstündeki egemenliğin birinci grupta toplandığına işaret edebiliriz.

Endüstrileşme ile ve işlevsel grupların toplumsal güç kazanmasıyla iki toplumun yerleşik yapısında meydana gelen değişiklikler de ilk aşamada farklılıklar göstermektedir. Özel girişimcilerin orta sınıflar ve kentli işçilerle birlikte geleneksel oligarşiye karşı Vargas ve Peron yönetimlerinde geçici de olsa oluşturdukları ittifak, gelişen endüstriyel grupları da destekleyen DP yönetiminin tabanındaki diğer büyük toprak sahibi ve ticaret kesimleri ittifakına benzememektedir. Diğer bir önemli fark, çeşitli sınıf ve kesimler arasındaki ittifakların taraflarının sık sık yer değiştirmesi ve bu durumun bu ülkelerde zaman zaman ortaya çıkan halkçı - kitlesel yönetimlerin yasallıklarını yitirmelerine yol açmasıdır. Ayrıca, özellikle Bolivya' da

İl	12 Mart Döneminde				
	Yıllar ve İller İtibarıyla Toplu İş Sözleşmeleri	1969	1970	1971	1972
Ankara		121	171	115	49
Diyarbakır		7	5	5	4
İstanbul		414	400	506	118
İzmir		112	154	86	7
Kocaeli		21	27	30	20
Adana		67	62	65	28
Zonguldak		21	15	20	10
Sakarya		9	13	10	21
Eskişehir		18	24	20	6

zaman zaman yabancı sermayeye bağılı «teneke baron» ları, Peru' da ise toprak sahibi - hammadde tüccarı - finans sektörü ittifakı lehine askeri darbeler düzenlenmesi, bazen de halkçı - kitlesel yönetimlerin oluşması bu ülkelerde asker bürokratların bütünleşmemiş ittifakları içinde olduğunu göstermektedir (79).

İki tür toplum arasındaki benzerlikler ise daha çok Arjantin ve Brezilya' da reaksiyoner türde sürekli askeri yönetimlerin oluştuğu ortamlarla ilgilidir. 1960 müdahalesinin yol açtığı yeni anayasal düzen, özgürlüklerin genişlemesini ve yeni toplumsal güçlerin korunmasını öngörmüş ancak toplumsal ekonomik gelişme beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Öte yanda siyasal kutuplaşma, sınıfsal çatışma ve anarşik ortam, 1970' lerden sonra, giderek anılan Latin Amerika ülkelerindeki boyutlara ulaşmıştır. Benzer bir ortamda bu iki ülkede yönetime el koyan askeri hükümetler kısıtlanmış bir siyasal katılım ve endüstriyel grupların öncülüğünde bir iktisadi etkinlik programı öngörmüşlerdir. 1960 müdahalesiyle Lâtin Amerika'daki halkçı - kitlesel yönetimlerin siyasal amaçları benzeşmektedir. Türkiye' deki 1971 muhtırası ve onu izleyen gelişmeler, Türkiye' de de ordunun ekonomik tercihleri açısından reaksiyoner tutumları benimseyebileceğini düşündürmektedir.

Özetle, Türkiye' de toplumsal bölünmeler işlevsel nitelik kazanmaya ve toplum «sivil toplum» a geçiş belirtileri göstermeye başladığı için, askeri müdahaleler artık, belirli toplumsal kesimleri diğerlerine yeğleyen müdahaleler olarak ortaya çıkabilir. Öte yandan asker - sivil aydın, merkezîyetçi, devletçi öğelerin ittifakının etkileri hâlâ güçlü olduğuna göre, bu kesimler, asker - sivil aydınların çıkarlarını kendi çıkarları ile özdeş-tirebildikleri grup veya gruplar olacaktır. Ordu, kapitalist gelişim süreci ile bazı organik bağlar içine girmeye başlamıştır. Girişimci kesimler de giderek teknokrat - bürokrat bir kadroya özlüm duymaktadırlar. Diğer taraftan özellikle asker bürokrasi giderek teknokrat bir görünüm almıştır. Ne var ki, Türk toplumu da daha karmaşıklaşmış ve siyaset üstü yöntemlerle idare edilmesi güç bir yapı kazanmıştır.

(79) Bolivya için bkz., A. Rouquié', a.g.e., s. 15-19 ve A. İpekçi, a.g.e., Peru için bkz., A. Rouquié', a.g.e., s. 22-24.